

هدف کلی: توانایی تبیین مفاهیم سه گانه امکان، ضرورت و امتناع و بیان دیدگاه فلاسفه نسبت به ممکن الوجود بودن موجودات جهان

اهداف جزئی: تشخیص جایگاه مفاهیم سه گانه در قضاای مختلف؛ تعیین نسبت وجود با مفاهیم مختلف از نظر جهات سه گانه وجوب، امکان و امتناع؛ درک ممکن الوجود بودن موجودات جهان و خود

طراح: مجتبی محمودی
دبیر فلسفه و منطق شهرستان ایزده
سال تحصیلی 1400 - 1399

جهان ممکنات

۳

روزگاری انسان تصور می کرد که جهان طبیعت فقط از یک کهکشان راه شیری تشکیل شده است. تصویر تلسکوپ فضایی هابل در اواسط دهه ۱۹۹۰ میلادی نشان داد که شمار کهکشان های جهان بین ۱۰۰ تا ۲۰۰ میلیارد است. اکنون گروهی از اخترشناسان نشان داده اند که این رقم باید ۱۰ برابر شود؛ یعنی حدود ۲۰۰۰ میلیارد!

تبدیل رقم ۲۰۰ میلیارد به ۲۰۰۰ میلیارد ظرف حدود ربع قرن، گویای آن است که این رقم هم می تواند ده برابر یا صد برابر و یا هزاران برابر شود.

فضای کهکشانی

حال اگر از موجودات ماکروسکوپی (آبر موجودات) به سوی موجودات میکروسکوپی (ریز موجودات) سیری قهقرايي کنیم، می توانیم تخمین بزنیم که هر یک از این ۲۰۰۰ کهکشان شناخته شده، حدود ۱۰۰ میلیارد ستاره و سیاره دارد و هر کدام از آنها، از میلیاردها میلیارد موجود و عنصر ساده و پیچیده تشکیل شده اند. هر عنصری نیز از میلیاردها میلیارد اتم تشکیل شده است و در داخل هر اتم ذرات و نیروهای مختلفی حضور دارند.

چه آن روز که دانشمندان تصورات محدودتری از موجودات طبیعی داشتند و چه امروز که دانسته اند طبیعت به این گستردگی است، بسیاری از مسئله های فیلسوفان همچنان ثابت مانده است و هنوز هم درباره آنها بحث می کنند و کتاب می نویسند.

از جمله اینکه:

1 } جهان متناهی است یا نامتناهی؟

■ این جهان همواره بوده است یا آغازی مانند «مه بانگ» دارد؟

■ هستی منحصر به طبیعت است یا عوالم دیگری هم وجود دارد؟

■ آیا علاوه بر موجودات جسمانی، موجودات غیر جسمانی هم هستند؟

■ آیا موجودات این جهان، چه متناهی و چه نامتناهی، می توانسته اند نباشند؟

این درس درباره سؤال آخر است. ما در این درس می خواهیم با نظر فیلسوفان درباره امکان و ضرورت این جهان آشنا شویم و برخی دیدگاه ها را درباره این سؤال با هم مقایسه کنیم.

➤ نسبت های سه گانه در قضایا

به سه قضیه زیر توجه کنید.

عدد هشت فرد است.

دیوار خانه ما سفید است.

عدد چهار زوج است.

موضوع محمول رابطه

به نظر شما، رابطه میان موضوع و محمول در این قضایا چگونه است؟ چه فرقی میان این سه دسته قضیه هست؟ آیا ممکن است عدد ۴ زوج نباشد؟ یا دیوار خانه ما سفید نباشد؟ یا عدد هشت فرد نباشد؟

پاسخ درباره قضیه اول منفی است؛ زیرا عدد چهار اگر زوج نباشد، عدد چهار نیست.

اما قضیه دوم چگونه؟ آیا ممکن است دیوار سفید نباشد؟ پاسخ مثبت است؛ یعنی، با اینکه دیوار خانه ما فعلاً

سفید است، اما می تواند سفید نباشد. 2- مفاهیم سه گانه ضرورت، امکان و امتناع را با ذکر مثال تعریف کنید؟

الف - رابطه ضروری: محمول قضایا برای موضوعشان ضروری است ← عدد چهار زوج است

ب - رابطه امکانی: محمول قضایا برای موضوعشان ضروری نیستند بلکه ممکن هستند؛ یعنی، هم می توانند این محمول را بپذیرند و هم نپذیرند ← دیوار خانه ما سفید است

ج - رابطه امتناعی: برقراری ارتباط میان موضوع و محمول غیرممکن است ← عدد هشت فرد است

مجتبی محمودی، دبیر فلسفه و منطق شهرستان ایزد

پس، می‌توان گفت محمول قضیه اول برای موضوع خود «ضروری» و «واجب» است؛ اما محمول قضیه دوم برای موضوع خود ضروری نیست بلکه «ممکن» است؛ یعنی، هم می‌تواند این محمول را بپذیرد و هم می‌تواند نپذیرد.

اکنون به قضیه سوم نگاه می‌کنیم. می‌بینیم که در قضیه سوم، برقراری ارتباط میان موضوع و محمول غیرممکن است؛ یعنی محال و ممتنع است که عدد هشت، فرد باشد.

تمرین

الف) در سه قضیه هندسی زیر، رابطه کدام موضوع با محمول خود واجب، کدام ممکن و کدام ممتنع است؟

۱ مجموع دو ضلع مثلث، بزرگ‌تر از ضلع سوم است. این رابطه، ضروری و واجب است

۲ ارتفاع و میانه در مثلث یکی است. این رابطه، ممکن است و ضروری برای هر مثلثی نیست

۳ مجموع زوایای مثلث برابر با سه قائمه است. این رابطه، ممتنع است

ب) شما نیز برای هر یک از روابط سه‌گانه چند مثال ذکر کنید:

۱- مثلث سه زاویه دارد ۲- اسب جاندار است

رابطه امکانی: ۱- خربزه میوه شیرینی است ۲- هوای جنوب کشور گرم است

رابطه امتناعی: ۱- تعداد موجودات روی زمین بی‌نهایت است ۲- مثلث، دایره است

تا اینجا روشن شد که میان موضوع و محمول در قضایا سه گونه رابطه می‌تواند برقرار باشد: رابطه وجوبی،

رابطه امکانی و رابطه امتناعی.

حال پرسش این است که «وجود»، به عنوان یک محمول، با موضوع‌هایش چگونه نسبتی دارد؛ مثلاً وقتی می‌گوییم «زمین هست»، «انسان هست» و «خدا هست»، رابطه «هستی» با زمین، انسان و خدا رابطه امکانی است یا ضروری یا امتناعی؟

ابتدا فعالیت زیر را انجام دهید تا پس از آن، پرسش طرح شده را بررسی کنیم.

تعیین رابطه

اگر بخواهیم وجود را محمول موضوعات زیر قرار دهیم، به نظر شما رابطه میان وجود با این موضوعات، از نوع «ضرورت» خواهد بود یا «امکان» یا «امتناع»؟

مربع پنج ضلعی	انرژی	پرنده	روح	دریایی از حیوه	فرشتگان	شریک خدا	خداوند	دیو	سیاه سفید	سوختن	مهربانی	خاک
امتناع	امکان	امکان	امکان	امکان	امکان	امتناع	ضرورت	امکان	امتناع	امکان	امکان	امکان

همان طور که مشاهده می کنید، رابطه برخی از این موضوع ها با «وجود» رابطه امکانی، و رابطه برخی، رابطه وجوبی و برخی نیز رابطه امتناعی دارند، یعنی نمی توانند موجود باشند.

اکنون می خواهیم موضوع هایی را که با «وجود» رابطه امکانی دارند مورد بررسی بیشتر قرار دهیم و ببینیم که چرا در عین اینکه این موضوع ها فقط امکان وجود را دارند، اکنون موجودند و جهان موجودات را تشکیل داده اند.

1- از نظر فارابی و ابن سینا موجودات ممکن الوجود چگونه موجود می شوند؟

تحلیل و تبیین 2- وقتی می گوئیم رابطه انسان با وجود یک رابطه امکانی است، منظورمان چیست؟

1) فارابی و ابن سینا به این پرسش پاسخ داده و گفته اند که اگر چه این قبیل موجودات در ماهیت و ذات خود، ممکن الوجود هستند و با «وجود» رابطه امکانی دارند، اما همین رابطه امکانی به آنها اجازه می دهد که اگر علت وجود آنها فراهم شود، آنها نیز پا به اقلیم وجود بگذارند و موجود شوند.¹

به عبارت دیگر: وقتی می گوئیم رابطه ماهیت «انسان» با «وجود»، یک رابطه امکانی است، منظور این است که انسان می تواند باشد و می تواند نباشد. ذات وی به گونه ای نیست که حتماً باشد و همچنین ذات وی به گونه ای نیست که حتماً نباشد. با بودن علت، «وجود» برای انسان ضروری می شود و انسان واجب الوجود می گردد و موجود می شود² یعنی در حال حاضر³ همۀ اشیایی که موجودند، «واجب الوجود» هستند، اما به واسطه علت هایی که خارج از ماهیت آنها قرار دارند. به عبارت دیگر: اینها «واجب الوجود بالغیر» هستند.³

3- به چه علت اشیایی که موجودند، واجب الوجود بالغیر هستند؟

1. برخی توضیحات بیشتر درباره این موضوع در درس آینده خواهد آمد.

۱ آیا می توان اموری را پیدا کرد که رابطه ذاتی آنها با «وجود» رابطه امتناعی بوده، اما علتی برای آنها پیدا

شود و اکنون موجود باشند؟ خیر، زیرا اگر چیزی به نحو ذاتی از چیزی منفک باشد و نتواند با آن جمع شود و در عین حال بخواهد با آن جمع شود، اجتماع نقیضین پیش خواهد آمد که امری محال است

۲ اگر حقیقتی رابطه اش با «وجود» ضروری باشد، آیا می شود که چنین حقیقتی تاکنون به وجود نیامده باشد؟

خیر، زیرا اگر رابطه وجود با چیزی ضروری باشد و نتوان وجود را از آن منفک کرد، بدین معناست آن چیز همواره موجود است و در هیچ برهه ای از زمان، وجود از او جدا نمی شود
۳ تکمیل کنید:

- الف) موضوعی را که نسبت به محمول وجود، رابطه حتمی دارد ... **واجب** ... گویند.
ب) موضوعی را که نسبت به محمول وجود، رابطه احتمالی دارد ... **ممکن** ... گویند.
ج) موضوعی را که نسبت به محمول وجود، رابطه محال دارد ... **ممتنع** ... گویند.

۱ مفاهیم در دریف زیر را که به هم مرتبط هستند، مشخص کنید و با آنها قضیه موجهه یا سالبه بسازید. سپس، رابطه میان موضوع و محمول را از حیث وجوب، امکان و امتناع مشخص کنید.

- مثلث، جهان، مربع، پیراهن حسن، عدد سه **مثلث سه ضلع دارد: وجوب جهان نابود می شود: ممتنع**
– چهار ضلع، نابود، سه ضلع، آبی، زوج **مربع چهار ضلع دارد: وجوب پیراهن حسن آبی است: امکان**
عدد سه زوج است: امتناع

۲ آیا موجودات عالم را می توان به واجب و ممکن تقسیم کرد؟ اگر تقسیم به واجب و ممکن مناسب نیست، کدام تقسیم مناسب است؟

۳ چند حالت از حالت های زیر صحیح است؟

اگر ماهیتی را در نظر بگیریم اما آن را در جهان نیابیم، معلوم می شود که:

الف) این ماهیت ذاتاً نمی تواند موجود شود. ✓

ب) این ماهیت هنوز از حالت امکانی خارج نشده است.

ج) علتی نیست که بتواند آن را به وجود بیاورد.

جواب سوال ۲: میدانیم هر موجودی، وجود برایش ضروری است والا موجود نبود، حال یا ضرورت بالذات یا ضرورت بالغیر. اما اگر نگاه به ذات و ماهیت موجود کنیم، موجودات عالم را می توان به دو دسته ممکن بالذات و واجب بالذات تقسیم کنیم. البته این ممکن بالذات، چون اکنون موجود است، واجب بالغیر شده است پس موجودات عالم را از آن جهت که موجودند، به دو دسته واجب الوجود بالذات و واجب الوجود بالغیر تقسیم می کنیم. اما همین موجودات را از نظر ذاتشان، به دو دسته ممکن الوجود و واجب الوجود تقسیم می نماییم